

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

- เกียรติ จิวะกุล และคณะ ตลาดในกรุงเทพมหานคร : การขยายตัวและพัฒนาการ, กรุงเทพมหานคร. : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๕.
- จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. คณะรัฐศาสตร์. ภาควิชาสังคมวิทยาและมนุษยวิทยา สังคมและวัฒนธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๓ กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๕.
- ดารณี ถวิลพิพัฒนกุล กระบวนการเป็นเมืองกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในประเทศกำลังพัฒนา. กรุงเทพมหานคร. : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๙.
- เทพชู ทับทอง เล่าเรื่องไทย ๆ. เล่ม ๒ กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สองเรา, ๒๕๓๕.
- ธวัช เอี่ยมเจริญ บทบาทที่หักแบบประหยัดสำหรับนักท่องเที่ยวที่มีต่อชุมชนเมือง : กรณีศึกษาบริเวณถนนข้าวสาร. : วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๖.
- แห่งน้อย ศักดิ์ศรี และคณะ พระราชวังและวังในกรุงเทพฯ(พ.ศ.๒๓๒๕-๒๕๒๕). กรุงเทพมหานคร. : โรงพิมพ์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๕.
- แห่งน้อย ศักดิ์ศรี และคณะ องค์ประกอบทางกายภาพกรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพมหานคร. : โรงพิมพ์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๕.
- ผุสดี ทิพทัส และ มานพ พงศทัต บ้านในกรุงเทพฯ:รูปแบบการเปลี่ยนแปลงในรอบ ๒๐๐ ปี (พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๕๒๕). กรุงเทพมหานคร. : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๕.
- ภูชัย สัมปพันธ์ การศึกษาองค์ประกอบความน่าอยู่ของเมือง : กรณีศึกษาฝั่งเมืองยะลา. : วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๘.
- มูลนิธิไชยยัง ล้อมทองกุล บ้านเจ้าพระยา. กรุงเทพมหานคร. : สำนักพิมพ์ผู้จัดการ, พฤษภาคม ๒๕๓๙.
- ฤทัย ใจจงรัก เรือนไทยเดิม. กรุงเทพมหานคร. : โรงพิมพ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ทำพระจันทร์, ๒๕๓๙.
- สนธยา พลศรี ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียน-สโตร์, ๒๕๓๓.
- สัญญา สัญญาวิวัฒน์ การพัฒนาชุมชน. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร.: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๕.

เสาวลักษณ์ บุญโพธิ์อภิชาติ การพัฒนาเชิงอนุรักษ์ แขวงวัดสามพระยา แขวงบ้านพานถม
แขวงบางขุนพรหม. : วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาการวางแผนภาคและ
เมือง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

อิสรา กันแดง การศึกษาลักษณะเฉพาะและพัฒนาการของโครงข่ายการสัญจรและพื้นที่
ปลูกสร้างในบริเวณนครเชียงใหม่. : วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาการ
วางแผนภาคและเมือง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๓.

ภาษาอังกฤษ

Katz, Peter. **The New Urbanism: Toward an architecture of Community. USA. (n.p.)**
McGraw-Hill Inc., 1994.

Lynch, Kevin. **The Image of the City (n.p.)** : The MIT Press, 1960.

Pimonsathean, Yongtanit. Thesis No. HS-89-30; **Towards A Commercial Area
Upgrading in Conservation District : The Case of Banglamphu**, Asian Institute of
Technology, Bangkok, Thailand, 1989

ภาคผนวก

ภาคผนวก

การศึกษากระบวนการเปลี่ยนแปลงขององค์ประกอบชุมชนในกรุงรัตนโกสินทร์ : กรณีศึกษาย่านบางลำพู จำเป็นต้องกล่าวถึงประวัติการขยายตัวของกรุงเทพฯ ในอดีตควบคู่กันไป เพราะมีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกัน เริ่มตั้งแต่การสร้างเมืองกรุงเทพมหานคร เมื่อปี พ.ศ. ๒๓๒๕ การเติบโตและการขยายขอบเขตของเมือง การเพิ่มของประชากร การรับอารยธรรมตะวันตกเข้ามาพร้อมกับการติดต่อค้าขายกับต่างประเทศชาวตะวันตก การขยายตัวของเมืองไปตามระบบสาธารณูปโภค การขุดคลองและตัดถนนหนทาง จุดกำเนิดของย่านการค้าธุรกิจจนกลายมาเป็นศูนย์กลางธุรกิจต่าง ๆ การศึกษาประวัติความเป็นมาของย่านการค้ารูปแบบต่าง ๆ วิวัฒนาการของย่านการค้า รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นของย่านศูนย์กลางธุรกิจการค้าเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน

๑. ประวัติการขยายตัวของกรุงเทพฯ

กรุงเทพฯ ปรากฏขึ้นครั้งแรกราว ๔๐๐ ปี ในสมัยอยุธยา คือ เป็นเมืองหน้าด่านทางทะเล แต่ไม่มีบทบาทสำคัญที่เด่นชัด ประวัติการเติบโตของกรุงเทพฯ ในศตวรรษที่ ๑๗ และ ๑๘ ก็ไม่ได้ล้ำหน้าเมืองอื่น ๆ ในประเทศ (หน่วยวิจัยสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย ๒๕๑๙ : ๙) ในช่วงระยะเวลาดังกล่าวนี้ กรุงเทพฯ เป็นเพียงชุมชนเมืองขนาดย่อมที่เป็นย่านการค้าขายกับชาวต่างประเทศ ตั้งแต่รัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช มีนามเดิมว่า “บางกอก” (มุสตี ทิพทัส และมานพ พงศทัต ๒๕๒๕ : ๙) และเป็นเมืองด่านชั้นนอก มีป้อมปราการอยู่สองฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา เมืองนี้เริ่มขยายใหญ่ขึ้นเมื่อมีผู้อพยพจากกรุงศรีอยุธยามาตั้งบ้านเรือนอยู่กรุงธนบุรีและกรุงเทพฯ

ต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์ กรุงเทพฯ เริ่มมีความสำคัญในระยะต้นในฐานะที่เป็นเมืองยุทธศาสตร์ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงเลือกกรุงเทพฯ เป็นเมืองหลวงเมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๕ ด้วยเหตุผลทางยุทธศาสตร์เป็นประเด็นสำคัญ คือ สามารถเป็นชัยภูมิรับศึกได้อย่างดีกว่ากรุงธนบุรี เพราะมีแม่น้ำเป็นคูเมืองด้านทิศตะวันตกและทิศใต้ และไกลออกไปทางทิศตะวันออกก็เป็นทะเลตม คือ แผ่นดินนุ่มดินอ่อนและโคลนเลน เป็นด่านป้องกันข้าศึกได้อย่างวิเศษ ส่วนด้านที่เหลื่อปิดกันด้วยประตูและคูเมือง ทำให้น่าคิดว่ากรุงเทพฯ เกิดขึ้นด้วยเหตุผลทางการเมืองและการทหารมากกว่าเหตุผลทางเศรษฐกิจ (กนก วงษ์ตระหง่าน ๒๕๒๕ : ๕) ในกรุงเทพฯ สมัยนั้น มีชาวจีนเข้ามาตั้งถิ่นฐานในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาจำนวนมากแล้ว

ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเป็นที่อยู่อาศัยและศูนย์กลางการค้าของชาวจีนแต่จีว สถานที่ซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระบรมมหาราชวังนั้น แต่เดิมเป็นที่ซึ่งพระยาราชาเศรษฐี และบรรดาชาวจีนซึ่งเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารอยู่ในครั้งนั้น ได้ตั้งเคหะสถานบ้านเรือนอาศัยอยู่ก่อนแล้ว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาราชาเศรษฐี ยกพวกจีนลงไปตั้งบ้านเรือนใหม่ที่สวนตั้งแต่คลองวัดสามปลื้ม (วัดจักรวรรดิ) ลงไปจนถึงคลองเหนือวัดสามเพ็ง (วัดปทุมคงคา) ซึ่งบริเวณนี้ได้กลายมาเป็นท่าเลค้าขายใหญ่โต เรียกว่า “สำเพ็ง” ในปัจจุบัน (มุสตี ทิพทัส และมานพ พงศทัต : ๑๔)

กรุงเทพฯ มีวิวัฒนาการของการเติบโตทางกายภาพ และการขยายตัวของชุมชนในเขตเมือง ตลอดจนจำนวนประชากรได้มากมาย สมัยพระเจ้าจากตั้งกรุงธนบุรี มีประชากรประมาณหมื่นคน (Penquin ๑๙๗๘) เมื่อเริ่มสร้างพระนคร กรุงเทพฯ มีขนาดเพียง ๒,๑๖๓ ไร่ (ท. กล้วยไม้ ณ อยุธยา ๒๕๒๔: ๒๙) ภายในเขตกำแพงเมือง ประกอบด้วยชุมชนหลายเชื้อชาติหลายภาษา เช่น จีน ญวน เขมร มอญ ลาว ไทย จำนวนประชากรเท่าใดแน่ไม่ปรากฏหลักฐาน ชุมชนเหล่านี้ประกอบกรทำมาค้าขายและปลูกสร้างที่อยู่อาศัยทั้งบนบกและเรือนแพริมแม่น้ำเจ้าพระยา ในสมัยรัชกาลที่ ๑ ตัวแทนของรัฐบาลอังกฤษในอินเดีย จอห์น ครอว์ฟอร์ด ซึ่งเดินทางมาเจรจาเรื่องการค้ากับไทย เมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๔-๒๓๖๕ ประมาณว่ากรุงเทพฯ มีประมาณห้าหมื่นคน เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๑ ต้นสมัยรัชกาลที่ ๓ บาทหลวง Jacob Tomlin รายงานว่าได้รับตัวเลขสำมะโนประชากรจากรัฐบาลสยาม มีประชากรประมาณ ๗๙,๓๐๐ คน เป็นจีน ๓๑,๐๐๐ คน ลูกจีน ๕,๐๐๐ คน ลาว ๑๖,๐๐๐ คน สยาม ๘,๐๐๐ คน มอญ ๕,๐๐๐ คน และอื่น ๆ อีก ๑๒,๓๐๐ คน (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ ๒๕๒๔: ๑๗-๒๐)

ในระยะต้นรัตนโกสินทร์ ตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ - ปลายรัชการที่ ๓ พ.ศ. ๒๓๙๔ รวมเวลาได้ ๗๐ ปี กรุงเทพฯ มีอาณาบริเวณที่เจริญเพียงอยู่ในเขตกำแพงพระนครนับเป็นส่วนใหญ่ อันได้แก่ บริเวณตามแนวคลองรอบกรุง ตั้งแต่ตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยาจดคลองคูเมือง หรือคลองหลอด เป็นย่านพักอาศัยของเจ้านาย เสนาบดี ขุนนาง และราษฎรทั่วไป นอกกำแพงพระนครนับเป็นเขตชานเมือง มีสภาพเป็นส่วน รมครึ้ม เต็มไปด้วยต้นไม้ ส่วนบริเวณที่ห่างไกลออกไป ก็เป็นท้องไร่ท้องนาและที่รกร้างว่างเปล่า กลุ่มพักอาศัยมักจะหนาแน่นบริเวณรอบ ๆ กำแพงวัด และเลยออกไปจนถึงใกล้ ๆ กับกำแพงพระนคร

ถนนหนทางสมัยนั้นยังเป็นทางเดิน ทางเดินเท้าปรากฏมีปูเป็นอิฐและหินก็มีแต่ในบริเวณพระบรมมหาราชวัง ทางสัญจรนั้นมีแต่ทางน้ำ เส้นทางน้ำสายที่สำคัญ คือ คลองบางกอกน้อย คลองมอญ คลองบางหลวง แม่น้ำเจ้าพระยาซึ่งอยู่ทางฝั่งตะวันตก ทางฝั่งตะวันออกก็มีคูเมือง (คลองหลอด) คลองรอบกรุง (คลองบางลำพู และคลองโอ่งอ่าง) การเดินบกมักจะใช้ทางเดินเท้า ช้าง ม้า และพาหนะที่ใช้สัตว์ลาก บ้านเรือนถ้าเป็นผู้คนที่อาศัยเดิม จะอยู่ทางฝั่งตะวันตก บ้านเจ้าขุนมูลนายมักจะเป็นเรือนไม้ หันหน้าลงคลองหรือแม่น้ำ หลังคาทรงสูง ยก

พื้นกันน้ำท่วม มีนอกชานบ้าน ไฟฟ้าผู้ยากจนโดยทั่วไป มักจะก่อสร้างด้วยโครงสร้างไม้ไผ่ มุงด้วยใบจาก ฝาทำด้วยใบจาก ไฟรั่วลงจำนวนมากปลุกเพลิงรอบกำแพงวังด้านนอก โดยใช้กำแพงเป็นส่วนหนึ่งของฝา และกลุ่มเรือนแพจำนวนมากอพยพมาจากกรุงเก่าอาศัยตามริมแม่น้ำลำคลองทั่วไป (มานพ พงศทัต ๒๕๒๕ : ๒)

สมัยนั้น ได้มีการติดต่อกับพ่อค้าชาวตะวันตก และหมอสอนศาสนา สังฆราชปาลกัวซ เมื่อแรกมาถึงกรุงเทพฯ ใน พ.ศ. ๒๓๗๓ สมัยรัชกาลที่ ๓ ได้เล่าถึงสภาพของพระนครว่า “ตั้งอยู่บนสองฝั่งแม่น้ำ ท่ามกลางหมู่ต้นไม้ซึ่งเขียวชอุ่มอยู่ตลอดปี จึงงามน่าดูมาก ในแม่น้ำมีเรือเดินทะเลติดตรงจอดอยู่เป็นแถว..... มีแพเป็นร้านขายของจอดอยู่เป็นทิวแถวสองฝั่งแม่น้ำ ในแม่น้ำมีเรือขนาดต่าง ๆ นับพันแล่นผ่านไปมาได้ขาด ผู้คนมีหลายชาติหลายภาษา.... ในกรุงเทพฯ ไม่มีรถสักคันเดียว ใครจะไปไหนก็ใช้เรือ ในกลางเมืองหรือในย่านการค้า นาน ๆ จะพบทางเดินปูอิฐแผ่นใหญ่ ๆ บ้าง (ท.กัลยไม้ ฌ อยุธยา ๒๕๒๔ : ๒๑) บริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยาและริมคลองนั้น ราษฎรทั่วไปต้องพึ่งพียงน้ำในการดำรงชีวิต การคมนาคม การประกอบอาชีพ รวมทั้งเป็นทางสาธารณูปโภคอื่น ๆ ราษฎรส่วนใหญ่ใช้เรือเป็นพาหนะ ด้วยเหตุนี้ บ้านเรือนและเรือนแพที่อยู่อาศัยของราษฎร จึงมักปลูกหรือจอดอยู่ริมแม่น้ำลำคลองทั้งในและนอกพระนคร ความหนาแน่นของบ้านเรือนจึงมีแต่เฉพาะริมแม่น้ำลำคลอง และท่าแม่น้ำลำคลองออกไปมักเป็นส่วน เป็นทุ่ง เป็นป่า

ความกว้างขวางของพระนคร นับแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก คือ ๒,๑๖๓ ไร่ นั้น เริ่มจะคับแคบไปเสียแล้ว เมื่อแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงพระราชดำริว่า ทุกวันนี้ บ้านเมืองเจริญขึ้น ผู้คนมากกว่าเมื่อแรกสร้างกรุงหลายเท่า ควรที่จะขยายพระนครออกไปให้ใหญ่กว้างอีกชั้นหนึ่ง จึงโปรดให้เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ว่าที่สมุหกลาโหมเป็นแม่กอง เจ้าหมื่นไวยวรนาถเป็นพนักงานจ่ายเงิน จ้างจันซุดคลองพระนครออกไปอีกชั้นหนึ่ง ปากคลองข้างทิศใต้ออกไปริมวัดแก้วฟ้า ข้างทิศเหนือออกไปริมวัดเทวราชกุญชร คลองนั้นกว้าง ๑๐ วา ลึก ๖ ศอก ยาว ๑๓๗ เส้น ๑๐ วา เริ่มขุดใน พ.ศ. ๒๓๙๔ หมดเงินไปถึง ๓๙๑ ชั่ง ๑๓ ตำลึง ๑ บาท กับเศษอีก ๑ เฟื้อง (๒๗,๕๐๐ บาท) สำเร็จในปีชวด ๒๓๙๗ เปิดคลองวันอาทิตย์ เดือนอ้ายแรม ๑ ค่ำ พระราชทานนามว่า “คลองผดุงกรุงเกษม” (ท.กัลยไม้ ฌ อยุธยา ๒๕๒๔ : ๒๒)

๒. การรับอารยธรรมตะวันตกและการค้ากับต่างประเทศ

ใน พ.ศ. ๒๓๖๓ ผู้สำเร็จราชการโปรตุเกสที่เมืองดัง ได้แต่งตั้งให้ คาลโลส มานูเอล เดอ ซิลรวา มาเจริญทางพระราชไมตรีกับไทย พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย โปรดให้ตั้งสถานกงสุลขึ้นในกรุงเทพฯ แลได้ยกบ้านที่องเชียงสือเคยหนีเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารในสมัยต้นรัชกาลที่ ๑ ที่อยู่บ้านต้นสำโรง ให้แก่กงสุลโปรตุเกส ปลูกบ้านเรือนและโรงสินค้า (ไซ

แสง ศุขวัฒน์ ๒๕๒๐: ๓๖-๓๗) ในตรอกกัปตันบุช ขอยแยกจากถนนเจริญกรุง สี่พระยา ปัจจุบันอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา สถานกงสุลนี้ นับได้ว่าเป็นสถานกงสุลของชาวยุโรปแห่งแรกที่สร้างขึ้นในกรุงเทพฯ

ปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระนางเจ้าวิคตอเรีย ทรงเป็นพระเจ้าแผ่นดินอังกฤษ และนายพลสก็การ์ เทเลอร์ เป็นประธานาธิบดีสหรัฐอเมริกา ต่างก็ส่งคณะเข้ามาในราชสำนักแห่งพระเจ้ากรุงสยามในเวลาไล่เลี่ยกัน เพื่อขอเจริญทางพระราชไมตรี และขอแก้ไขสนธิสัญญาการค้าขาย บ้านเมืองค่อย ๆ เริ่มเปิดทำการค้ากับต่างประเทศ มีการตกลงทำสัญญาค้าขายกับปอร์ตุเกส ในปี พ.ศ. ๒๓๖๑ กับบริษัทอีสต์อินเดีย ใน พ.ศ. ๒๓๖๙ และกับอเมริกาในปี พ.ศ. ๒๓๗๖ (ชัย เรื่องศิลป์ ๒๕๒๒ : ๓๐๙-๓๑๑) การทำสัญญาตกลงทางการค้านี้ มีผลต่อความเปลี่ยนแปลงบางประการในทางเศรษฐกิจ บ้านเมืองมีความเจริญก้าวหน้าขึ้นกว่าแต่ก่อน เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเปิดเมืองไทยให้ชาวยุโรปเข้ามาอย่างเต็มที่ นับเป็นการดำเนินนโยบายต่างประเทศที่ก้าวหน้ามาก หลังจากที่ประเทศสยามมีสนธิสัญญาเบาริ่ง กับอังกฤษ ในปี พ.ศ. ๒๓๙๘ (๑๘๕๕) มีผลทำให้ระบบการผลิตของไทยได้เปลี่ยนจากการผลิตเพื่อการยังชีพ มาเป็นการผลิตเพื่อการค้า การผลิตเพื่อการค้าในประเทศไทยเพิ่มขึ้นส่วนใหญ่ เพราะดีมานด์จากต่างประเทศ เป็นการขยายการผลิต เพื่อสนองความต้องการของจักรวรรดินิยม ซึ่งแผ่อิทธิพลในรูปต่าง ๆ ทั้งเอเชีย (จักรทิพย์ นาถสุภา และสุธี ประศาสน์เศรษฐ์ ๒๕๒๓: ๕-๗)

อาณาบริเวณที่เจริญของกรุงเทพฯ สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้ ได้ขยายจากคลองคูเมืองหรือคลองหลอดออกไปจนจดคลองโอ่งอ่าง และคลองบางลำพู เป็นเขตความเจริญที่ขยายใหม่ พ้นจากคลองโอ่งอ่าง และคลองบางลำพูออกไปนั้น เรียกว่า “นอกเมือง” ซึ่งยังไม่เจริญและหนาแน่นนัก ชุมชนต่าง ๆ ก็ยังคงสภาพเดิม แต่ตัวเมืองได้ขยายออกมาภายนอกคลองผดุงกรุงเกษมมากขึ้น การขยายอาณาบริเวณของกรุงเทพฯ นี้ ก็เนื่องจากจำนวนประชากรเพิ่มขึ้นประการหนึ่ง และอีกประการหนึ่ง คือ การได้รับอารยธรรมตะวันตกเข้ามา มากยิ่งขึ้น ซึ่งเป็นการพยายามก้าวไปสู่ความเป็นสมัยใหม่ (Modernization) ในรัชสมัยนี้ นับเป็นสมัยที่รุ่งเรืองที่สุดในการพัฒนา ทำนุบำรุงบ้านเมือง กรุงเทพฯ ได้เจริญขึ้นกว่าในสมัยก่อนเป็นอันมาก ทั้งนี้ เพราะอารยธรรมของชาติตะวันตกได้เริ่มแพร่เข้ามาอย่างไม่ขาดสาย ชาวต่างประเทศต้องการทำการค้าอย่างเสรี เข้ามาตั้งสถานกงสุล ทำให้รัชกาลที่ ๔ ทรงเห็นความสำคัญที่จะหันมาสร้างกรุงเทพฯ ให้ทันสมัยทัดเทียมกับประเทศตะวันตก ทั้งได้ส่งพระราชบุตรพระราชธิดา ให้ได้ศึกษาทั้งภาษาและวัฒนธรรมของชาวตะวันตก อิทธิพลของอารยธรรมตะวันตก ได้ก่อให้เกิดการตัดถนนสายใหม่ขึ้นหลายสาย มีสะพานแบบใหม่ ริเริ่มนำแบบตึกแถวสิงคโปร์มาใช้ปลูกริมถนน อาคารเหล่านี้ มีลักษณะพิเศษอยู่ประการหนึ่งคือ ทางเท้าเดินทะเลดูติดต่อกันได้ชั้นสองของอาคาร ทำให้เกิดความร่มเย็น และสนุกสนานในการเดินเที่ยวเตร่ชมสินค้า ตลอดจนปลอดภัยจากยวดยานต่าง ๆ บนถนน การก่อสร้างอาคารแบบฝรั่ง เช่น พระที่นั่ง-

อนันตสมาคมหลังเดิมในพระบรมมหาราชวังและวังสราญรมย์ สร้างต่อเรือสมัยใหม่ เรือกลไฟสมัยใหม่ โรงสีสมัยใหม่ และมีข้าวของเครื่องใช้สมัยใหม่สำหรับใช้สอยและบริโภค ย่านการค้าเดิมซึ่งเคยมีเรียงรายอยู่ตามริมแม่น้ำลำคลอง ก็เริ่มก่อตัวตามริมถนนอย่างประปราย เพราะคนสัญจรไปตามท้องถนนมากขึ้น (ไชแสง สุวัฒน์นะ ๒๕๒๔: ๑๐-๑๒) จากการที่ได้เริ่มมีการตัดถนนหนทางให้รถและรถยนต์ทางบกวิ่ง แทนการใช้เรือแพเช่นแต่ก่อน ราษฎรที่เคยอยู่และทำมาค้าขายในเรือนแพริมน้ำ ก็เริ่มมีพัฒนาการตั้งถิ่นฐานใหม่ โดยยกเรือนแพขึ้นมาปลูกบนบก

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงนำกรุงรัตนโกสินทร์ ไปสู่ความเจริญแผนใหม่ ต่อเนื่องจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ด้วยการดำเนินนโยบายการพัฒนากรุงเทพฯ เป็นโครงการริบถ้วน ในการที่จะแสดงออกแห่งความเจริญในทางวัฒนธรรมและศิลปอันเก่าแก่สูงส่งของชาติ การพัฒนากรุงเทพฯ ให้เป็นนครที่ทันสมัยทัดเทียมเมืองในประเทศตะวันตกก็เริ่มขึ้น เป็นยุคที่สร้างเมืองให้มีความสวยงาม สะอาด สะดวกสบาย น่าอยู่น่าอาศัย มีการตัดถนนหนทางจำนวนมาก และปลูกต้นไม้เลียบฝั่งคลองทั้ง ๒ ด้าน สร้างสถานที่ราชการ สร้างสาธารณูปโภค และสาธารณูปการที่จำเป็นของเมืองไว้แทบทั้งหมด มีการขุดคลองเพื่อการขนส่งและการประปา มีการสร้างอาคารร้านค้า และที่อยู่อาศัยรวมกันอย่างมีระเบียบ มีการสร้างสวนสาธารณะทั้งในบริเวณชานนคร และภายในนคร ใช้พักผ่อนในฤดูร้อน เช่น Royal Sport Club สนามหลวง สนามน้ำจืดข้างโรงพยาบาล เจลิมกรุง และสนามทุ่งวัดโคก ใกล้ห้าแยกพลับพลาย กำหนดบริเวณศูนย์การค้าของเมือง คือ บริเวณถนนเยาวราช จัดสร้างสถานีรถไฟหัวลำโพง ในบริเวณชานนครเขตเมืองสมัยนั้น กำหนดเขตการศึกษาจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย จัดสร้างบริการด้านไฟฟ้า การเดินบรณาง โรงพยาบาล และบริการอื่น ๆ สำหรับเมือง ฯลฯ (ท. กล้วยไม้ ณ อยุธยา ๒๕๒๔: ๒๓)

กรุงเทพฯ ในยุคนั้น ได้มีการพัฒนาเมืองที่มีการวางแผนผัง และโครงการสร้างสรรค์ให้เมืองมีลักษณะสวยงาม การใช้ที่ดินบริเวณต่าง ๆ ของเมืองเป็นส่วนที่ถูกต้องกับระบบการใช้สอย บริเวณของเมืองมีความร่มรื่นสะดวกสบาย เต็มไปด้วยคูคลอง ซึ่งใช้เป็นทางสัญจรไปมาแทนถนนมาตั้งแต่เริ่มสร้างพระนคร เป็นที่รู้จักกันดีทั่วไประหว่างชาวต่างประเทศว่ากรุงเทพฯ คือ เวนิชแห่งตะวันออก การพัฒนากรุงเทพฯ ในยุคนั้น ซึ่งเป็นยุคเดียวกับการพัฒนาเมืองต่าง ๆ ในยุโรป และอเมริกา ในระบบเมืองที่ประกอบด้วยสวนที่ร่มรื่น (Garden City)

ถนนที่ตัดขึ้นเป็นสายแรก ซึ่งนับเป็นจุดเริ่มต้นพัฒนาการของกรุงเทพฯ ในสมัยนั้น คือ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๐ พวกฝรั่งที่เข้ามาตั้งห้างค้าขายอยู่ในกรุงเทพฯ ทำหนังสือยื่นต่อกรมท่าว่า สถานที่ตั้งห้างค้าขายทางริมแม่น้ำข้างใต้พระนคร เรือค้าขายของฝรั่งจะขึ้นมาค้าขายถึงพระนคร ต้องทวนน้ำเสียเวลา ลำบากเป็นอันมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในฤดูหนาวน้ำ พวกพ่อค้าฝรั่งคิดจะลงไปตั้งห้างค้าขายกันก็ได้ปากคลองพระโขนงลงไปถึงบางนา ขอให้รัฐบาลช่วยสงเคราะห์

ชุดคลองและทำถนนเป็นทางลัดให้ไปมาค้าขายถึงพระนครได้โดยสะดวก ตั้งแต่คลองผดุงกรุงเกษมตรงหัวลำโพงลงไปต่อพระโขนง ท่านเสนาบดีปรึกษากันแล้วกราบทูลว่า ถ้าพ่อค้าฝรั่งยกกันไปตั้งอยู่ที่บางนาได้ ความทุกข์ยากเดือดร้อนรำคาญต่าง ๆ ก็จะน้อยลง จึงโปรดให้เจ้าพระยาทิพากรวงศ์เป็นแม่กองชุดคลองต่อจากคลองผดุงกรุงเกษมฝั่งนอกตรงหัวลำโพง ลงไปต่อคลองพระโขนง เมื่อปีมะเส็ง ๒๔๐๐ ดินที่ได้จากการชุดคลองนี้ได้นำมาถมแต่ทางฝั่งคลองข้างเหนือฝั่งเดียว แล้วปราบทำเป็นถนนขนานไปกับคลองในชื่อเดียวกัน สิ้นค่าจ้างทั้งชุดคลองถมถนนเบ็ดเสร็จ ๑๖,๖๓๓ บาท โปรดให้เรียกชื่อคลองว่า “คลองถนนตรง” แล้วแต่คลองพระโขนง แต่ที่ต่อคลองนี้ไปจนออกแม่น้ำด้วย แต่ภายหลังพวกฝรั่งหาได้ย้ายลงไปตั้งห้างตามที่คิดไว้ไม่ ท่านเจ้าพนักงานต่อว่า พวกฝรั่งก็ว่าไกลนักจะขอยู่ที่เดิม รัชกาลที่ ๔ ก็ไม่ทรงว่าอะไร เพราะเป็นประโยชน์ต่อบ้านเมืองโดยรวม ซึ่งย่อมต้องทำให้มีขึ้น (ปิยนาด บุญนาคและคณะ : ๕๔)

การชุดคลองถนนตรงนี้ ในช่วงด้านให้บริเวณปากคลองพระโขนงออกสู่แม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งพวกพ่อค้าฝรั่งจะลงไปตั้งห้างค้าขายนั้น เป็นบริเวณที่ของวัดเก่า ๓ แห่งด้วยกัน คือ วัดเงิน วัดทอง และวัดหน้าพระธาตุ จึงโปรดเกล้าฯ ให้เวนคืนที่ดินโดยการทำราชผาติกรรมที่ดินบริเวณนั้น ในการชุดคลองถนนตรง แล้วตั้งวัดใหม่ขึ้นบริเวณอำเภอพระโขนง เรียกชื่อใหม่ว่า วัดธาตุทอง ส่วนถนนตรงปัจจุบันเรียกว่า ถนนพระรามที่ ๔ (นิจ ทัญชิรพันธ์, สัมภาษณ์)

ถนนเจริญกรุง เป็นถนนสำคัญสายที่สองที่ตัดขึ้นในเวลาต่อมา เป็นผลสืบเนื่องจากชาวยุโรปเช่นเดียวกัน ดังปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์สมัยรัชกาลที่ ๔ ความว่า เหตุที่จะสร้างถนนเจริญกรุงตอนใต้ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ กล่าวว่า “เดิมกงสุลต่างประเทศเข้าชื่อกันทำเรื่องราวถวายว่า ชาวยุโรปเข้ามาอยู่ในกรุงมากขึ้นทุก ๆ ปี ด้วยประเทศบ้านเมืองเขามีถนนหนทางก็เรียบรื่น สะอาดไปทุกบ้านทุกเมือง บ้านเมืองของเราก็มีแต่กร่อย หนทางก็เป็นตรอกเล็กชอกน้อย หนทางใหญ่ก็เปราะเปื้อนไม่เป็นที่เจริญตา ขายหน้าแก่ชาวนานาชาติ เขาว่าเข้ามาเป็นการเตือนสติเพื่อจะให้บ้านเมืองดงามขึ้น” ดังนี้ จึงโปรดให้สร้างถนนขึ้นดังกล่าว แล้วการที่สร้างถนนครั้งนั้นเข้าใจว่า คงกะแผนที่ถนนพร้อมกันหมดทุกสาย เป็นแต่ลงมือสร้างก่อนและทีหลังกันโดยลำดับ ที่สร้างถนนเจริญกรุงตอนใต้ก่อนตอนในเมืองก็เพราะจะให้ฝรั่งได้มีที่ขี่ม้าเที่ยวเล่นได้สมปรารถนาที่ได้กราบทูลร้องขอ (กรมศิลปากร ๒๕๐๐:๒๕๒-๒๕๓)

การสร้างถนนเจริญกรุงนั้น รัชกาลที่ ๔ โปรดเกล้าให้เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ที่สมุหพระกลาโหมเป็นแม่กอง พระอินทราธิบดีสีหราชรองเมืองเป็นนายงาน ตัดถนนตั้งแต่คลองคูพระนครชั้นในที่ริมวังเจ้าเขมร ตรงไปต่อกับถนนตรงไปพระโขนง ที่คลองผดุง-กรุงเกษม ตรงหัวลำโพงสาย ๑ ณ วันพุธ เดือน ๓ ขึ้น ๖ ค่ำ (วันอาทิตย์ที่ ๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๐๔) ตัดถนนแยกจากถนนตัดใหม่ที่เข้ามาแล้วที่เหนือวัดสามจีน ทำถนนลงไปข้ามคลองผดุงกรุงเกษมที่ได้วัดตะเคียน แล้วตรงไปทางหลังบ้านฝรั่ง จนตกแม่น้ำ ที่ตำบลดาวคนองสาย ๑ แล้วให้ชุดคลอง

ขวางแต่บางรักถึงถนนตรงศาลา (แดง) ที่เจ้าพระยาทิพากรวงศ์สร้างไว้ ทั้งดินทางฝั่งใต้ทำเป็นถนนอีก ๑ สาย ชื่อถนนที่พระราชทานว่า “ถนนเจริญกรุง” แต่แรกคนเรียกกันแต่ว่าถนนใหม่ “New Road” ต่อมาเมื่อฝรั่งคิดตั้งสี่ลมขึ้นที่ถนนขวาง จึงพากันเรียกถนนนั้นว่า “ถนนสี่ลม” ถนนทั้งสามสาย ๒๑๑ เส้น ๕ วา ค่าจ้างทำถนนเป็นเงิน ๒๘,๐๓๘ บาท ค่าจ้างขุดคลอง (ถนนสี่ลม) เป็นเงิน ๘,๑๙๔ บาท (กรมศิลปากร ๒๕๐๐: ๒๘๗-๒๘๘)

๓. วิวัฒนาการของย่านการค้าในกรุงเทพฯ

เขตของกรุงเทพฯ ในยุคปลายสมัยรัชกาลที่ ๕ พ.ศ. ๒๔๔๓ ได้ขยายไปถึงคลองผดุงกรุงเกษม ซึ่งเป็นแนวคลองคูเมืองชั้นนอก ทำให้เพิ่มพื้นที่เขตเมืองออกได้อีกเกือบเท่าตัว มีเนื้อที่ทั้งหมดประมาณ ๑๓.๓ ตารางกิโลเมตร หรือ ๘,๓๓๐ ไร่ มีประชากรทั้งหมดประมาณ ๖๐๐,๐๐๐ คน การพัฒนากรุงเทพฯ ได้เป็นไปอย่างกว้างขวาง อันเนื่องมาจากความเจริญในด้านสังคมและการเศรษฐกิจ มีการติดต่อกับชาวต่างประเทศในยุโรป และอเมริกามากขึ้น ได้เริ่มจากบริเวณสี่พระยาจนถึงถนนตก เนื่องจากเริ่มมีชุมชนฝรั่งชาติตะวันตกเข้ามาตั้งห้างค้าขายทางตอนใต้ของแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งประกอบด้วย ๓ บริเวณด้วยกัน คือ บริเวณที่พักอาศัย บริเวณถนนสี่ลม บางรัก และสาทร บริเวณการค้า จะขยายตัวไปบนสองฝากถนนตก และบริเวณอุตสาหกรรมขยายตัวเลียบบึงแม่น้ำเจ้าพระยา บริเวณดังกล่าวนี้ เรียกว่า เขตชาวตะวันตก (European Section) (ประทีป จันทรเขตต์ ๒๕๑๖:๓๗๐) สำหรับบริเวณด้านเหนือของกรุงเทพฯ นั้น ประชากรส่วนใหญ่จะตั้งบ้านเรือนอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา อาชีพทั่วไปเป็นชาวกลีกรกรรม บริเวณย่านการค้าภายในศูนย์กลางของเมืองประกอบด้วยอาคารร้านค้า ดึกแถวแบบยุโรป แถบย่านถนนเยาวราช สำเพ็ง เป็นย่านคนจีน (Chinese Section) อีกบริเวณย่านการค้าที่ประกอบการทำอุตสาหกรรมภายในครัวเรือน คือบริเวณบางลำพู เป็นบริเวณศูนย์กลางสำหรับจำหน่ายสิ่งของต่าง ๆ ซึ่งเป็นของพื้นเมืองหรือเรียกอีกอย่างหนึ่งก็คือ ศูนย์การค้าแบบไทย (Thai Style Shopping Center) เมื่อพิจารณาดูสภาพการขยายตัวของกรุงเทพฯ จะเห็นว่ากรุงเทพฯ ในช่วงเวลานั้น ประกอบด้วยสามบริเวณย่านการค้าดังกล่าว คือ (สุนทร ภิมยรัตน์ ๒๕๑๗ : ๒๒)

๑. บริเวณถนนเยาวราช (Chinese Section)

๒. บริเวณบางรัก (European Section)

๓. บริเวณบางลำพู (Thai Section)

ทั้งสามบริเวณจะมีลักษณะแยกออกจากกันโดยเด็ดขาด ประกอบด้วยบริเวณที่พักอาศัย พาณิชยกรรมและบริเวณอุตสาหกรรมขนาดเล็ก ซึ่งมีการใช้ที่ดินปะปนกับบริเวณอื่น ๆ

ย่านธุรกิจการค้าของกรุงเทพฯ ในอดีตนั้น เกาะกลุ่มกันอยู่ตามแนวเส้นทางถนนสายสำคัญ เช่น ถนนเจริญกรุง บำรุงเมือง และเฟื่องนคร ซึ่งเป็นถนนที่ตัดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๔ ดังกล่าวมาบ้างแล้ว คือในปี พ.ศ. ๒๔๐๔ โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์สร้างถนนจากยึด

พระเชตุพนผ่านย่านสามเพ็งของชาวจีน ไปย่านบางรักของชาวตะวันตก จนถึงบางคอแหลม พระราชทานนามว่า “ถนนเจริญกรุง” และทรงสร้างตึกแถวชั้นเดียวสองฟากถนนเป็นระยะ ๆ โดยตึกแถวเหล่านี้ ชาวจีนและชาวตะวันตกเช่าจากพระราชโอรส พระราชธิดา ทำห้างร้านค้าขาย ทั้งนี้ รัชกาลที่ ๔ ได้ทรงปรับปรุงถนนเดิมครั้งรัชกาลที่ ๑ จากพระบรมมหาราชวังถึงตลาดเสาชิงช้า ซึ่งเป็นศูนย์กลางการค้าขณะนั้น (ท. กล้วยไม้ ณ อยุธยา ๒๕๒๗: ๒) ให้เป็นถนนสมัยใหม่ กว้างขวาง มีที่ระบายน้ำ พระราชทานนามว่า ถนนบำรุงเมือง และโปรดให้สร้างถนนเพ็ญนครจากกำแพงเมืองด้านใต้ จากใต้ปากคลองตลาดผ่านบ้านหม้อ บ้านญวนตัดกับถนนเจริญกรุงเป็นสี่แฉ่ง เรียก สี่ก๊กพระยาศรี และตัดถนนบำรุงเมือง เรียก สี่ก๊กเสาชิงช้า ผ่านวัดมหรธรรพาราม โรงเลี้ยววิสุทธรถ ไปจดกำแพงเมืองที่ข้างวัดบวรนิเวศวิหาร ถนนทั้งสองสายนี้ก่อสร้างในปี พ.ศ. ๒๔๐๖ ถนนเจริญกรุง-บำรุงเมือง-เพ็ญนคร จึงกลายเป็นถนนสายสำคัญของกรุงรัตนโกสินทร์สมัยนั้น

ถนนทั้งสามสายนี้ เชื่อมต่อย่านการค้าตั้งแต่ปากคลองตลาด-เสาชิงช้า และบางลำพู ชี้ให้เห็นว่า ย่านการค้าเดิมที่อยู่ใกล้พระบรมมหาราชวัง เชื่อมต่อด้วยเส้นทางคมนาคมทางบก ถือเป็นยุคแรก ๆ ของการเกิดย่านการค้า ชาวเมืองในกรุงเทพฯ ยังไม่มากนัก ในชุมชนหนึ่ง ๆ ผู้ประกอบอาชีพผลิตสินค้าประเภทใด ก็มักจะนำสินค้าประเภทนั้น ออกมาค้าขายกันทั้งย่าน ทำให้แต่ละย่านมีแหล่งสินค้าหรือของดีที่มีชื่อเสียงติดปากเป็นที่รู้จักของผู้ซื้อ ถึงกับบางย่านได้รับการขนานนามชื่อของผลิตภัณฑ์เป็นชื่อแหล่งธุรกิจ ประชาชนต้องการซื้อสินค้าประเภทใด ก็มุ่งหน้าไปยังย่านธุรกิจนั้น ๆ ได้ทันที มีสินค้าให้เลือกซื้อได้เหมือนกันทั้งย่านทีเดียว เช่น บ้านบุ (ทำชันลงหินทองเหลือง) บ้านบาตร (ทำบาตรพระ) บ้านช่างหล่อ (หล่อพระพุทธรูป) บ้านตีทอง (ทำทองคำเปลว) บ้านพะเนียง (ทำดอกไม้ไฟและพลุต่าง ๆ) บ้านดินสอ และบ้านดอกไม้ ฯลฯ

ต่อมา เมื่อเริ่มมีการตัดถนนหนทางเพิ่มขึ้นในเขตกรุงเทพฯ จึงเริ่มมีการปลูกตึกแถวริมถนนที่ตัดใหม่ขึ้นขึ้นทำการค้า แต่เพราะความที่ขอบเขตของเมืองขยายออกไป จึงเริ่มเป็นความไม่สะดวกของประชาชนในการที่จะต้องเดินทางตรงไปซื้อหาสินค้าที่ต้องการถึงในย่านแหล่งผลิต มีผู้ไปรับสินค้าจากแหล่งผลิตนำมาขายต่อ เป็นการให้บริการและอำนวยความสะดวกแก่ผู้ซื้อมากขึ้น อีกทั้งยังช่วยทำให้ผู้ซื้อได้มีโอกาสเลือกซื้อผลิตภัณฑ์อื่น ๆ ได้ในเวลาเดียวกันด้วย โดยไม่จำเป็นต้องแวะเวียนไปมาในแต่ละย่านของแหล่งผลิตเช่นแต่ก่อน ความสำคัญของการค้าในอดีตจึงค่อย ๆ หดไป การค้าขายในร้านค้า ตึกแถวริมถนนจึงเริ่มเข้ามาแทนที่

ย่านการค้าในกรุงเทพฯ ก่อกำเนิดมาจากระบบตึกแถวริมถนนก่อนดังกล่าวมาแล้ว ต่อมาได้แพร่หลายไปอย่างรวดเร็วมาก มีการตัดถนนใหม่เข้าไปในย่านใด สองข้างถนนใหม่ นั้น ก็จะมีตึกแถวปลูกสร้างขึ้นใหม่ ผู้ที่เข้าไปจับจองใช้ทั้งอยู่อาศัยและค้าขาย คือชั้นล่างใช้เป็นที่ทำมาค้าขาย ชั้นบนใช้เป็นที่อยู่อาศัย โดยเฉพาะคนจีนนิยมการค้าขายในระบบตึกแถวมาก เนื่อง

จากการค้าขายทุกชนิดสามารถบรรจุเข้าในตึกแถวได้หมด จึงอาจกล่าวได้ว่า ย่านการค้าในยุคแรก ๆ นั้น ก็คือ บรรดาอาคารพาณิชย์ที่เป็นตึกแถวริมถนนที่ระบัดไปทั่วทุกมุมถนน แล้วก็เริ่มวิวัฒนาการขั้นที่สองคือ นำตึกแถวที่จำหน่ายสินค้าประเภทต่าง ๆ มารวมไว้เป็นหมวดหมู่ในละแวกเดียวกัน ซึ่งเป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนสามารถเลือกซื้อสินค้าต่าง ๆ ได้ตามความต้องการ โดยไม่ต้องเดินทางไปในที่หลาย ๆ แห่ง ทำเลที่ตั้งของกิจการค้าแบบนี้อยู่ในย่านต่าง ๆ มีลักษณะกระจุกตัวตามถนนเจริญกรุง เริ่มต้นที่สี่กั๊กพระยาศรี เข้าสู่สำเพ็ง พาหุรัด วังบูรพา เวียงนครเกษม เขาวราช ตลาดน้อย และบางรัก เรียกว่า เกิดการแพร่กระจายจากจุดเริ่มต้นไปยังจุดอื่น ๆ อย่างค่อยเป็นค่อยไปตามลำดับในทิศทางต่าง ๆ คือ ทางตอนเหนือของกรุงเทพฯ ซึ่งมีถนนสามเสนเชื่อมจากย่านการค้าบางลำพูไปเทเวศน์ ศรียาน และบางกระบือ ขณะที่ทางทิศตะวันออก เชื่อมต่อจากคลองผดุงกรุงเกษมตรงคลองมหานาค เกิดย่านการค้าเชื่อมต่อจากเสาชิงช้า สวนมะลิ ตลาดโบ้เบ้ และตลาดมหานาค

เมื่อประมาณปี พ.ศ. ๒๔๕๕ ย่านวังบูรพาเป็นต้นกำเนิดของย่านการค้า คือ ได้มีพ่อค้าจีนซื้อวังบูรพามาทำเป็นศูนย์การค้า โดยประยุกต์แนวความคิดแบบฝรั่ง พัฒนาระบบการค้าแบบห้างสรรพสินค้าขึ้นในย่านวังบูรพา ทั้งนี้เพราะขณะนั้นย่านสะพานหัน พาหุรัด นับว่าเป็นแหล่งการค้าที่มีคนนิยมมาก และวังบูรพาก็อยู่ใกล้ ๆ กับพาหุรัด จึงทำให้เกิดการค้าต่อเนื่องได้ง่าย นับเป็นศูนย์การค้ารุ่นแรกที่จับตึกแถวเข้ามารวมเป็นหมวดหมู่ โดยการนำเอาโรงภาพยนตร์ ๓ แห่ง เข้ามาเป็นตัวดึงดูด (Magnet) คือโรงภาพยนตร์คิง ควีนส์ และแกรนด์ ทำให้มีการซื้อขายตึกแถวในแหล่งชุมชนนั้นในราคาสูง ซึ่งย่านวังบูรพาเป็นตัวอย่างอันดีที่เกิดขึ้นมาขณะนั้น ประชาชนให้การต้อนรับเต็มที่ ย่านวังบูรพาจึงได้กลายเป็นย่านธุรกิจใหม่ที่มีความเจริญรุ่งเรืองมากที่สุดในยุคนั้น ความนิยมในการค้าแบบนี้ ส่งผลให้เกิดห้างสรรพสินค้าขึ้นอีกหลายแห่ง เช่น ห้างไต้ฟ้า ห้างในดิงเกลโอลิมปิก และห้างแมวดำ ที่มีชื่อเสียงมาถึงปัจจุบัน คือ ห้างเซ็นทรัล (ซึ่งเปิดทำการครั้งแรกที่วังบูรพา ปี พ.ศ. ๒๕๐๑) รวมอยู่ในศูนย์การค้าย่านวังบูรพา และนับเป็นยุคแรกของห้างสรรพสินค้าที่ใหญ่ที่สุดในเวลานั้น

ตั้งแต่ช่วงปี พ.ศ. ๒๔๗๕ เป็นต้นมา อาณาเขตชุมชนเมืองของกรุงเทพฯ ได้ขยายออกไปเป็นอันมาก ข้อมูลที่มีอยู่นั้นปรากฏว่า ปริมาณการขยายตัวของประชากรที่เพิ่มขึ้น คือ ๒๖,๙๗๐ ไร่ (๔๓ ตารางกิโลเมตร) มีประชากร ๖๕๐,๐๐๐ คน ใน พ.ศ. ๒๔๗๕ ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๙๖ ขยายพื้นที่ออกเป็น ๔๑,๗๓๕ ไร่ (๖๗ ตารางกิโลเมตร) ประชากรเพิ่มขึ้นเป็น ๙๖๔,๐๐๐ คน และในปี พ.ศ. ๒๕๐๑ พื้นที่กรุงเทพฯ ขยายเป็น ๖๐,๒๓๐ ไร่ (๙๖ ตารางกิโลเมตร) จำนวนประชากรเพิ่มขึ้นถึงจำนวนหลักล้านเป็นครั้งแรก คือ ๑,๖๒๒,๐๐๐ คน นับตั้งแต่นั้นมา เริ่มเข้าสู่ยุคของการพัฒนาเศรษฐกิจในทุกทิศทาง อันเป็นสาเหตุให้อาณาเขตของกรุงเทพฯ ได้รับการขยายออกไปกว้างขวางยิ่งขึ้น ให้เพียงพอ รับกับจำนวนประชากรที่เพิ่มขึ้นทั้งของกรุงเทพฯ และที่อพยพจากถิ่นอื่นเข้ามาตั้งหลักแหล่งทำมาหากินใหม่ในกรุงเทพฯ จำนวนมาก ชุมชนของเมืองขยายตัวออกไปตามพื้นที่ที่มีเส้นทางคมนาคม สาธารณูปโภคและ

สาธารณูปการพร้อมมากกว่าย่านที่เป็นชุมชนหนาแน่น และบริเวณย่านการค้ามักจะเกิดขึ้นควบคู่กันเสมอ

ต่อมาเมื่อความเจริญของชุมชนเคลื่อนย้ายกระจายออกไปจากจุดศูนย์กลางของเมือง ย่านเยาวราช วังบูรพา เสาชิงช้า พาหุรัด ปากคลองตลาด เคลื่อนทำเลไปทางตะวันออกของกรุงเทพฯ ย่านการค้าก็ขยายตามออกไปตกผู้คนในทิศทางนั้นด้วย ก่อให้เกิดย่านการค้าราชประสงค์ ซึ่งถือได้ว่าเป็นศูนย์กลางการค้าทันสมัยแห่งแรกของกรุงเทพฯ มีห้างสรรพสินค้าขนาดใหญ่ ไทยโดมารูของญี่ปุ่นเข้ามาเปิดกิจการ ด้วยระบบของห้างสรรพสินค้าปรับอากาศทั้งอาคาร มีบันไดเลื่อนตัวแรกที่สร้างความแปลกใหม่ให้คนกรุงเทพฯ มาก ศูนย์การค้าย่านราชประสงค์เริ่มเปิดดำเนินการเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๐๗ ทำให้ย่านนี้มีประชากรหนาแน่นมากขึ้น และการที่ทำเลที่ตั้งได้เปลี่ยนจากย่านวังบูรพา มาเป็นย่านราชประสงค์ เนื่องจากความคับแคบของทำเลที่ตั้งเดิมและปัญหาจราจร

ในช่วงปี พ.ศ. ๒๕๑๐ ประชากรเพิ่มขึ้นประมาณ ๒,๘๐๑,๘๔๘ คน (๒.๘ ล้านคน) เพิ่มขึ้นเท่าตัวในเวลา ๑๐ ปี พื้นที่ขยายออกมากขึ้นถึง ๑๘๑,๖๕๖.๒๕ ไร่ (๒๕๐.๖๕ ตารางกิโลเมตร) ซึ่งมากกว่าสามเท่าตัว กรุงเทพฯ มีการเปลี่ยนแปลงเป็นอันมาก นับแต่ย่านการค้าเก่าแก่ที่สำคัญอีกแห่งหนึ่งของกรุงเทพฯ คือ ย่านบางรัก เนื่องจากเป็นเขตที่มีชาวต่างประเทศมาอยู่รวมกันมาก ตั้งแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบัน และเป็นบริเวณที่มีโรงแรมขนาดใหญ่สำหรับชาวต่างประเทศที่เข้ามาท่องเที่ยวพักผ่อน หรือเข้ามาประกอบอาชีพต่าง ๆ จึงทำให้พื้นที่ย่านบางรัก เจริญรุ่งและสีลม มีพัฒนาการของการใช้ที่ดินเป็นย่านการค้ามากขึ้น ทำเลที่ตั้งเหมาะที่จะลงทุนทำการค้าขนาดใหญ่ ดังนั้น ห้างสรรพสินค้าเซ็นทรัลที่เคยเป็นเจ้ายุทธจักรดั้งเดิมในย่านวังบูรพา ก็เริ่มมีการเคลื่อนไหวขยายสาขาในย่านนี้ ตั้งขึ้นบนถนนสีลมตอนปลายที่จะไปบรรจบกับถนนเจริญกรุง ในเวลาเดียวกัน บริเวณปทุมวัน ในที่ดินของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้เปิดดำเนินการศูนย์การค้าสยามสแควร์ ซึ่งมีอาคารพาณิชย์ที่เป็นตึกแถวพาณิชย์ประมาณ ๑๐๐ คูหา ภายในตึกถนนกว้างใหญ่ พอเพียงสำหรับจอดรถ ย่านการค้าแห่งนี้ใช้โรงภาพยนตร์ชั้นหนึ่ง ๓ แห่งเป็นตัวดึงดูด ซึ่งเป็นโรงภาพยนตร์สมัยใหม่ ที่นั่งสะดวกสบาย คือ สยาม ลิโต้ และสกาล่า ทำให้ย่านการค้าวังบูรพาเริ่มโรยราไปบ้าง แต่กระนั้น ย่านการค้าทั้งสามแห่งนี้ (วังบูรพา ราชประสงค์ และสยามสแควร์) ก็ยังคงมีรูปแบบลักษณะคล้ายคลึงกัน คือ เป็นอาคารพาณิชย์ตึกแถว รายล้อมห้างสรรพสินค้า นอกจากนี้ ย่านการค้าสยามสแควร์ยังสามารถจอดรถได้ถึงประมาณ ๑,๐๐๐ คัน มีบริเวณกว้างขวาง ใหญ่โต ไม่มีลานจอดรถเป็นกิจลักษณะแน่นอน นอกจากริมถนนเท่านั้น

ต่อจากนั้นไม่นาน ในย่านประตูน้ำก็มีศูนย์การค้าอินทรา ตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๑๒ ซึ่งอยู่ภายในบริเวณโรงแรมอินทรา มีทั้งโรงภาพยนตร์ ห้างสรรพสินค้า และร้านค้าย่อย ๑๐๐ ร้าน เช่นกัน ต่อจากย่านประตูน้ำมาทางถนนราชดำริ ผ่านย่านราชประสงค์ถึงสี่แยกเลี้ยวซ้ายไปทาง

ถนนสุขุมวิท ได้มีศูนย์การค้าเพลินิจิตอาเขตเกิดขึ้น ในปี พ.ศ. ๒๕๑๓ ซึ่งช่วงนี้ประชากรกรุงเทพฯ เพิ่มขึ้นเป็น ๓,๕๑๖,๘๒๙ คน (๓.๕ ล้านคน) ศูนย์การค้าเพลินิจิตมีลักษณะคล้ายคลึงกับศูนย์การค้าสยาม เพียงแต่ว่าศูนย์การค้าเพลินิจิตไม่มีห้างสรรพสินค้าขนาดใหญ่ไว้ดึงดูดคน แต่กลับมีซูเปอร์มาเก็ตไว้ให้คนจับจ่ายซื้อหาสินค้าเครื่องอุปโภคและบริโภคที่จำเป็นแทน

ความคับแคบและขยายไม่ออกของย่านการค้าราชประสงค์ ได้กลายเป็นสาเหตุให้มึ้นคิดลงทุนก่อสร้างศูนย์การค้าขนาดใหญ่แห่งใหม่ที่ได้มาตรฐาน ณ ฝั่งตรงข้ามย่านการค้าเดิม และนี่ก็คือที่มาของศูนย์การค้าราชดำริอาเขต ซึ่งเป็นศูนย์การค้าแห่งแรกของกรุงเทพฯ ที่สร้างขึ้นอย่างสวยงามตามความหมายของคำว่าศูนย์การค้าขนาดใหญ่อย่างแท้จริง โดยมีอาคารร้านค้า สำนักงาน ภัตตาคาร และสิ่งอำนวยความสะดวกอย่างพร้อมมูล เช่น ลิฟท์ บันไดเลื่อน และลานจอดรถขนาดใหญ่ อยู่ภายใต้อาคารขนาดใหญ่อาคารเดียว ที่เรียกว่า อาคารสรรพกิจ (Complex) (กุลวดี ตรีพัฒนา ๒๕๒๙: ๖๖) ที่มีระบบเครื่องปรับอากาศเย็นสบายตลอดทั่วตัวอาคาร การเปิดดำเนินธุรกิจของศูนย์การค้าย่านราชดำริแห่งนี้ คือ ในช่วงปี พ.ศ. ๒๕๑๕ โดยมีห้างร้านอีกมากมายประมาณ ๑๐๐ ร้าน ซึ่งแทบทุกร้านตกแต่งอย่างสวยงาม มีร้านอาหารและภัตตาคารที่เป็นแม่เหล็กใหญ่ดึงดูดชาวเมืองกรุงเทพฯ ความสำเร็จของศูนย์การค้าราชดำริอาเขต ได้เป็นแรงบันดาลใจให้ผู้คนหันมาลงทุนทำธุรกิจเหล่านี้เพิ่มขึ้นอีกหลายแห่งในละแวกที่ไม่ห่างไกลกันเท่าใดนัก ย่านการค้าที่ใกล้เคียงเชื่อมโยงต่อเนื่องด้วยเส้นทางถนนสายหลัก ซึ่งมีรถประจำทางติดต่อไปมาถึงกันสะดวก แต่อาจจะมึ้นปัญหาจราจรติดขัดบ้างในเวลาที่คนออกมาใช้บริการในย่านการค้านี้

ประชากรในปี พ.ศ. ๒๕๑๕ เพิ่มขึ้นประมาณ ๓,๗๙๓,๗๖๓ คน (๓.๘ ล้านคน) พื้นที่การปกครองเป็น ๙๘๐,๔๖๐,๖๒๕ ไร่ (๑,๕๖๘,๗๓๗ ตารางกิโลเมตร) เนื่องจากการรวมเขตนครหลวงกรุงเทพฯ กับนครหลวงธนบุรีเดิม เป็นกรุงเทพมหานคร แบ่งเขตการปกครองเป็น ๒๔ เขต แนวโน้มการเพิ่มประชากรสูงขึ้น สาเหตุสำคัญคือ ประชากรจากชนบทอพยพเข้ามาหางานทำในเมืองหลวงมากขึ้นทุกที ความหนาแน่นของประชากรในกรุงเทพฯ สูงขึ้น สภาพชุมชนแออัดเกิดขึ้นภายในกรุงเทพฯ ทั่วไป โดยเฉพาะเขตชั้นในต่าง ๆ ในขณะเดียวกันก็มีการขยายตัวของย่านการค้าขนาดใหญ่ออกไปในพื้นที่ที่คาดว่าจะกลายเป็นย่านความเจริญ และเป็นแหล่งชุมชนของคนเมืองหลวง เช่น ห้างสรรพสินค้าเซ็นทรัล ขยายสาขาใหม่บนถนนเพลินิจิตเรียกสาขาศิตลุม เปิดดำเนินการขึ้นในปี พ.ศ. ๒๕๑๗ ซึ่งในช่วงนี้ที่ประชากรกรุงเทพฯ เพิ่มขึ้นเป็น ๔ ล้านคน และนับตั้งแต่นั้นมารูปแบบของศูนย์การค้าที่ทันสมัยและขนาดใหญ่ ก็กลายเป็นที่รู้จักของคนกรุงเทพฯ อย่างกว้างขวางขึ้นทุกที เป็นที่พ็อ่นพ็อ่นใจของชาวเมืองจนทุกวันนี้ อาจกล่าวได้ว่า ไม่มีใครไม่ว่าจะอยู่ในกรุงเทพฯ หรือต่างจังหวัดที่ไม่รู้จักห้างสรรพสินค้า และศูนย์การค้าขนาดใหญ่ที่เกิดขึ้นในย่านการค้าของเมือง เพราะไม่ใช่เฉพาะแต่กรุงเทพฯ เท่านั้นที่

มีพัฒนาการของธุรกิจนี้อย่างรวดเร็ว ในจังหวัดใหญ่ของแต่ละภาคก็มีผู้ลงทุนก่อสร้างศูนย์การค้าและห้างสรรพสินค้ากันหลายแห่งเช่นกัน

ย่านการค้าที่เกิดขึ้นในช่วงที่ผ่านมาดังกล่าวแล้วนี้ จะเห็นได้ว่าย่านพาณิชยกรรมได้มีวิวัฒนาการจากห้องแถว เพื่อการพาณิชยกรรม มาเป็นห้างสรรพสินค้า ศูนย์การค้า จนกระทั่งกลายเป็นรูปอาคารสรรพกิจ (Complex) ตามลำดับ วิวัฒนาการทางด้านพาณิชยกรรมที่เกิดขึ้นมักส่งผลกระทบต่อพาณิชยกรรมรูปแบบเดิมให้ซบเซาลง เนื่องจากรูปแบบการค้าพาณิชยกรรมใหม่มักจะมีเทคนิคใหม่ ๆ ในการสนองสิ่งอำนวยความสะดวก เพื่อดึงดูดใจลูกค้าอยู่เสมอ รูปแบบพาณิชยกรรมใหม่ซึ่งค่อนข้างจะมีบทบาทในปัจจุบัน ได้แก่ ห้างสรรพสินค้า ศูนย์การค้า และอาคารสรรพกิจ ที่รวมทั้งสำนักงานให้เช่าและที่พักอาศัยอยู่ด้วยกัน ซึ่งเป็นการลงทุนขนาดใหญ่ และมีการเลียนแบบแข่งขันกัน สร้างขึ้นมากมายหลายแห่ง จนอาจเกิดปัญหาในอนาคตได้

ประวัติผู้เขียน

นาย อภิชัย กาบทอง เกิดวันที่ ๑๔ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๐๙ ที่ ร.พ.หญิง (ปัจจุบัน เป็น ร.พ. ราชวิถี) จ. กรุงเทพมหานคร สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาตรี สาขา เทคโนโลยี สถาปัตยกรรม สถาบันราชภัฏพระนคร ในปีการศึกษา ๒๕๓๘ และเข้าศึกษาต่อระดับ ปริญญาโท หลักสูตรการวางแผนภาคและเมืองมหาบัณฑิต ภาควิชา การวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๙ ปัจจุบันทำงานเป็น สถาปนิกอิสระ มีประสบการณ์ทำงานด้านสถาปัตยกรรมและก่อสร้าง ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๓๐ จนถึง ปัจจุบัน